

Siyasi diskursda metaforlar**Cəmilə Xosrov qızı Rəsulova***Azərbaycan Dillər Universitetinin
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı***E-mail:** aylarustam@gmail.com**Rəyçilər:** filol.ü.e.d. K.A. Vəliyeva,
filol.ü.f.d., dos. K.Ə. Həbibova**Açar sozlər:** metafor, siyasi diskurs, tədqiqat, elmi fikir, nəzəriyyə**Ключевые слова:** метафора, политический дискурс, исследование, научная мысль, теория**Key words:** metaphor, political discourse, research, scientific thought, theory

Andiçmə diskursunda diqər diskurs janlarında olduğu kimi, obrazlı dilə xüsusi diqqət verilir. Bu mövzu siyasi diskurs tədqiqatçılarının daimi diqqət mərkəzindədir (Mussolf 2004, Mammadov 2010 və s.). Məcəz dilinə aid edilən metaforlar və metonimiya bu mənada daha çox tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Metaforlar haqqında bir sıra əsərlər yazılmışdır. Metaforların tədqiqi ənənəvi sayılır, lakin bu o demək deyil ki, araşdırmalar sadəcə, ənənəyə görə aparılır. Əksinə, metafor daha da güclənir, inkişaf edir və elmin başqa sahələrini də əhatə edir – fəlsəfə, məntiq, psixologiya, psixozanaliz, ədəbiyyat, semiotika, ritorika, dilçilik məktəbləri və s. Metaforlara olan maraq bir sıra elmi fikirlərin qarşılıqlı təsirinə təkan vermiş və bunun nəticəsi olaraq, insanın təfəkkürünün fərqli tərəflərini araşdıran koqnitiv elmin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Son illər metaforun tədqiqi, əsasən, poetik metaforları təhlil edən filologiyadan (ritorika, üslubiyyat) əlavə, praktik nitqi təfəkkür, idrak, şüur və konseptual sistemlərlə öyrənən sahələrə yönəlmişdir. Metaforlar haqqında bir sıra əsərin müəllifi olan P.Hoffmanın fikrincə, metafora çox praktikdir.... o, təsvir və izah vasitəsi kimi hər hansı bir sahədə iştirak edə bilər: psixoterapevtik danışıqlarda, kompyuter proqramları dillərində, bədii tərbiyədə və s. Metafor yerindən asılı olmayaraq, həmişə hərəkətləri, bilikləri və dili zənginləşdirir [1, s. 327].

Praqmatika və praqmatik üslubiyyatın get-gedə daha çox aktualıq kəsb etdiyi hazırkı dövrdə mövcud metafor nəzəriyyələri yeni formada dərk olunmağa başlayır. Bu nəzəriyyələri iki istiqamətə bölmək olar: substitusional və interaksionist [2, s. 51]. Substitusional istiqamət ənənəvidir, o, Aristotel və Kvintilianın metafor haqqında təsəvvürlərinə əsaslanır. M.Blek tərəfindən işlənmiş interaksionist istiqamət bir sıra nəzəriyyələrdə, o cümlədən, E.Makkormakın (mədəni-koqnitiv aspektin əlavə edilməsi hesabına genişləndirilmiş), D.Sörlün praqmatik yönümlü interaksionist nəzəriyyələrinin bütün versiyalarında, V.Köhlerin predikasiya nəzəriyyəsində, Q.Vaynrixin mətn nəzəriyyələrində geniş təmsil olunmuşdur. Müqayisəli baxışa görə, metafor deyimi ona adekvat təşbehə əvəz edilə bilər. Substitusional nəzəriyyənin formalarından biri olan bu nəzəriyyə müqayisə edilən predmetlər arasında oxşarlıq və ya analogiya məqamının olmasını nəzərdə tutur. Substitusional nöqteyi-nəzərdən istənilən metaforik ifadəsi ona adekvat qeyri-metafora ifadəsi ilə əvəzlənə bilər. Bu nəzəriyyə metaforu yalnız söz ifadəsi ilə məhdudlaşdırır, çünki burada metafor yalnız müqayisə bildirir. Metafor müqayisə ilə daimi qarşılıqlı əlaqədədir. Müəlliflərin çoxu metaforun sıxılmış müqayisə olduğuna israrlıdır, bir qismi isə bu nöqteyi-nəzəri inkar edirlər. Metafor təşbehə söykənir, amma hər halda metafor,

sadəcə, təşbeh deyil [7, s. 20].

“Təşbeh” və “metafor” anlayışları, fikrimizcə, yaxın olsa da, eyni deyildir. Məsələn, D.Trampın nitqinə nəzər salaq:

But for too many of our citizens, a different reality exists: Mothers and children trapped in poverty in our inner cities; rusted-out factories scattered like tombstones across the landscape of our nation; an education system, flush with cash, but which leaves our young and beautiful students deprived of knowledge” (D.Trump’s inaugural address, Jan., 2017)

Lakin vətəndaşlarımızın əksəriyyəti üçün fərqli reallıq mövcuddur: Analar və uşaqlar kasıblıq tələsinə düşür, bizim ölkəmizdə işə paslanmış zavodların sayı qəbir daşlarının sayına bərabərdir, təhsil pul içində batır, lakin tələbələr üçün əlçatmazdır.

Prezident D.Tramp yuxarıdakı nitqində *rusted-out factories scattered like tombstones across the landscape* ifadəsində köhnə fabrikləri qəbir daşlarına bənzədərək təşbeh yaratmışdır.

D.Serl hesab edir ki, metaforlaşma prosesi interaksionist nəzəriyyənin mövcud versiyalarında təmsil olduğundan daha zəngin və rəngarəngdir [10, s. 134].

Onun fikrincə bu proses, metafor kommunikasiyada yerinə yetirəcəyi koqnitiv və praqmatik funksiyaları verən metaforlaşma subyektinin məqsədini nəzərdə tutan intensiyasını ehtiva edir. Metafor problemi, bir tərəfdən, söz və cümlə, digər tərəfdən isə, deyimin mənası və ya danışanın məqsədi arasındakı münasibətlərə toxunur. Söz və ya cümlənin mənası söz və cümlənin özü-özlüyündə bildirdiyidir. Metaforun mənası həmişə danışanın deyiminin mənasıdır [8, s. 308].

Metaforik cümlələr və situasiyalar metaforik söz birləşmələrindən fərqli olan tamam başqa xüsusiyyətlərə malikdirlər. Onları düzgün izah etmək üçün kontekst amilini nəzərə almaq lazımdır. Beləliklə, aydın olur ki, substitusional baxış kimi, predikasiya nəzəriyyəsi də metaforun izahı üçün optimal model deyil.

Vaynrixin mətn semantikasını sözlərin mətnlərdə konteksti defermasiya etməsi müddəsinə əsaslanır. Metafor kontekstdə olan sözdür və onun köməkliyi ilə elə defermasiya olunur ki, əvvəlcə bildirdiyindən fərqli nə isə başqa şey ifadə olunmağa başlayır [7, s. 334].

Vaynrixə görə, əks determinasiya edən kontekst qismində cümlənin, mətnin və ya həyat vəziyyətinin bir hissəsi çıxış edə bilər. Buna müvafiq olaraq, Vaynrix metafor təhlilinin üç müxtəlif metodunu göstərir: semantik əlamətlərin təhlili kimi, mikrometaforlaşma, kontekst və mətn metaforlaşması. Kontekst metaforlaşması mətndə metafor strukturlarının qavranmasını təhlil etməyə kömək edir, lakin metaforun mətn çərçivəsindən kənara çıxan mənasını əhatə etmir. Mətn metaforlaşması isə, mətnxarici vəziyyətin əks-determinasiya edən kontekst olduğu bütöv bir mətni metafor kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir [7, s. 340].

Metaforları daha geniş analamaq üçün C.Lakofun təqdim etdiyi metaforlar nəzəriyyəsinə müraciət etmək lazımdır Lakoff metaforik ifadə və konseptual metafor arasındakı fərqi müəyyən edir. Konseptual metafor hər hansı bir mədəniyyətin orijinal təsviri kimi başa düşülür, lakin metaforik ifadə həmin bu təsvirin verbal-lingvistik inikası kimi çıxış edir [3, s. 247].

Metafor daha çox, koqnitiv dilçilikdə tədqiq olunur (Lakof və Conson, 1980, Koveçiç 2005 və s.). Xüsusi diqqət konseptual (və ya koqnitiv) və poetik metaforların biri-birindən fərqləndirilməsinə yönəlir. C.Lakof və M.Conson konseptual metaforu insan həyatının mühüm hissəsi kimi nəzərdən keçirir (Lakof 1980). Sonralar Z.Koveçiç metafor və mədəniyyət arasında olan sıx əlaqəyə diqqət ayırmışdır (Koveçiç, 2005).

Metaforun diskursda istifadəsi məsələsi ən mühüm məsələlərdəndir. Bu sahədə ən çox tədqiqat aparan E.Seminodur. O, özünün “Diskursda metafor” əsərində bu mürəkkəb dil hadisəsinin “bir şey haqqında digər bir şey baxımından düşünmək” kimi qəbul edir [5].

Metaforanın diskursda müəyyənləşdirilməsi məsələsi də tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Bu istiqamətdə çalışan C.Stin və onun həmkarları sözün kontekstual mənası və əsas mənası biri-birinə əks olsa da, onların yalnız biri-biri ilə müqayisədə başa düşülə biləcəyini hesab edirlər [6].

Siyasi diskursda da metaforalardan geniş istifadə olunur. Bu sahədə, A.Musolf, A.Məmmədov və digərlərinin adlarını çəkmək olar. Tədqiqatçıların yekdil rəyinə görə, siyasi diskursda metaforalardan istifadə olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır və manipulyasiya etmək, ictimai fikrə təsir göstərmək, onları dilin bu mühüm üslubi vasitəsindən istifadə etməklə lazımi istiqamətə yönəltmək, inandırmaq məqsədini güdür. Siyasi diskursda metaforalardan istifadə etmək siyasətçiyə öz nitqini ifadəli, təsirli etməklə yanaşı, dilin üslubi imkanlarını işə salaraq öz niyyət və istəklərini həyata keçirmək vasitəsi hesab olunur. Burada digər fikirlərə də rast gəlmək olar [4, s. 219]. Bəzən, bunun əsasında siyasi xadimin gerçəklik hadisələrinin əsl səbəblərini gizlətmək, onların baş verməsini insan amilinin və ya dövlətdirsə, hökumətdən asılı olmamasını və bu yolla məsuliyyətdən sığortalanmaq istəyinin də dayandığını qeyd edirlər.

Metaforalardan andiçmə diskurslarında daha çox istifadə olunur. Amerika prezidentlərinin andiçmə nitqlərinə nəzər salaq. Məsələn: *“Because they are the drivers of the economy. Americans working again and getting our economy moving again. – “Çünki onlar (amerikalılar) iqtisadiyyatın aparıcı qüvvəsi-lokomotivi hesab olunurlar. Amerikalılar dayanmadan, yorulmadan və can-başla işləyərək bizim iqtisadiyyatımızı qabağa aparırlar”* – cümləsində amerikalıların lokomotivə və ya mühərrikə bənzədilməsi danışanın dinləyicidə müsbət emosiya, pozitiv fikir, gələcəyə ümidlə baxmaq və inam yaratmaq niyyətindən ibarətdir. Siyasi prosesin özü bir rəqabət olduğundan burada idman terminlərindən istifadəyə geniş yer verilir. Siyasi diskursun əsasında iki tərəfin mübarizəsi dayandığından bu mübarizədə idman yarışlarına xas olan elementlər özünü büruzə verir: rəqibin olması, rəqiblərin mübarizəsi, mübarizə strategiyası və taktikası, mübarizə normaları, qələbə, məğlubiyyət və s.

ABŞ prezidentlərinin nitqlərində müxtəlif növlü metaforaların işlənmə tezliyinin şahidi oluruq. Məsələn, buraya “journey” – səyahət metaforasını aid etmək olar. “Journey” sözünün kontekstual və ilkin mənalari arasında fərq siyasi xadimin səyahəti, sadəcə, bir məntəqədən digərinə hərəkəti deyil, daha mürəkkəb prosesdir. Bununla belə, söhbət yenə də zaman və məkanda səyahətdən gedir və burada məkanın köçürülməsi baş vermişdir.

“Let us go forward, firm in our faith, steady in our purpose, cautious of the dangers. (Richard Nixon, 1969) — Gəlin, inamlarımıza sadıq, məqsədimizi dəyişmədən və təhlükələrdən xəbərdar olaraq irəli addımlayaq.

For all of us are on that same journey of our lives, and our journey, too, will come to an end. But the journey of our America must go on. (Bill Clinton, 1997)

B.Obama *“This is the journey we continue today”* cümləsində xalqla birlikdə çətinliklərin öhdəsindən gəlməyi uzun bir səfərə bənzədir.

Aşağıdakı mətnlərdə “vətənpərvərlik” konsepti “səyahət” metaforu ilə ifadə olunur və “səyahət” konsepti ilə uzlaşır:

Let us accept that high responsibility not as a burden, but gladly-gladly because the chance to build such a peace is the noblest (Richard Nixon, 1969).

Bu məhsuliyyəti ağır yük kimi yox, gülə – gülə qəbul etmək lazımdır, çünki belə-bir sülh yaratmaq bizim üçün şərəfdir.

Metaforalardan istifadə Azərbaycan prezidentlərinin andiçmə mətnlərində də geniş istifadə olunur. Ulu öndər H.Əliyevin nitqində də səyahət, yol sözlərindən təşkil olunmuş mükəmməl metaforik nümunələr görmək mümkündür.

Bu çətin və mürəkkəb bir səyahətdir..... Lakin biz bunu davam etdirməliyik, çünki başqa yol yoxdur. Bu yolu davam etdirməkdən ötrü biz hazırkı iqtisadi potensialımızdan istifadə etməliyik.

Bizim vəzifəmiz bu sahədə islahatlar keçirmək, ehtiyatlı addımlar atmaqdır və mən sizi əmin edirəm ki, biz bu yolu davam etdirəcəyik (H.Əliyevin andiçmə çıxışı, 1993) [10].

Həmin metaforik ifadələr, sadəcə, “vətənpərvərlik” konseptini verballaşdırmır, həmçinin birlikdə səyahətə çıxmaq və uğur qazanmaq ideyasını təcəssüm edir. Azərbaycanın prezidenti İlham Əliyevin nitqindəki metafor nümunəsinə də nəzər salaq:

“Bəzi ölkələrdə isə demoqrafik inkişaf o qədər sürətlidir ki, ölkə iqtisadiyyatı buna dözmür. Ona görə bizim iqtisadiyyatımız və xüsusilə növbəti illərdə kənd təsərrüfatı və ağır sənaye ilə bağlı olan təşəbbüslərimiz, o cümlədən demoqrafik amil də hesablanmalıdır”.

Burada “iqtisadiyyat” “canlı orqanizmdir” kimi uyğun metafora yaranmışdır.

“Son on il ərzində Azərbaycanda böyük enerji potensialı yaradılmışdır. On dörd elektrik stansiyası yaradılmışdır ki, əgər o stansiyalar tikilməsəydi, hazırda Azərbaycanda bu qədər müəssisə fəaliyyət göstərə bilməzdi. Deyə bilərəm ki, bizim ümumi generasiya gücümüz hazırda altı min meqavat səviyyəsindədir”.

Başqa bir metafor nümunəsinə nəzər yetirək:

“Inevitably, there will be barriers and burdens in a journey, which may hinder progress. Confronted with barriers and burdens, people have to endure and make efforts to overcome them so as to arrive at the destination” [11] — *İstər istəməz bu yolda maneələr və çətinliklər olacaq və onlar inkişaf ləngidəcək. Maneələrə və çətinliklərə qarşı durmaq üçün insanlar dozumlu olmalıdır və onları dəf etmək üçün cəhd etməlidirlər, çünki təyinat nöqtəsinə çatmalıdırlar.*

Mətdəki *barriers and burdens* sözlərində alliterasiya nümunələri görmək olar. Bu konseptual metaforda domain mənbələr (*barriers and burdens*) target domain mənbə ilə çulğışmışdır. Burada onun nitqdə işlədilməsi *destination*, yəni məqsədə çatmaq cəhdinin işıqlandırılmasına (hətta bu neqativ aspektdə olsa belə) xidmət edir. Bu, siyasətdən elə də böyük ümidlər gözləməyən xalqla informasiya paylaşmaq yolu idi, və bəzən bu səbəb məqsədə çatmaq üçün ixtiraya bərabər olurdu. Bu taktika insanlardan iztirablara dözməyi və onlara qarşı optimist mövqe tutmağı xahiş edirdi.

Növbəti siyasi mətnə diqqət edək:

“Məmur-vətəndaş münasibətləri sağlam zəmində qurulmalıdır. Məmurlar özlərini təvazökar aparmalıdırlar, insanlara qayğı göstərməlidirlər. Unutmamalıdırlar ki, onlar tutduğu vəzifələrdə xalqa xidmət etmək üçün işləyirlər və əlbəttə ki, xalqın bütün problemləri, bütün qayğıları öz həllini tapmalıdır” (İ. Əliyev).

Prezident öz nitqində məmur — vətəndaş münasibətlərini canlı orqanizmlə müqayisə edir. *Xalqa, xalqın, bütün* sözlərindən təkrarlar kimi istifadə etmişdir.

Buna görə də, o, öz nitqində parlaq gələcəyin riskli və əlçatmaz olduğunu da inkar etmirdi.

Mothers and children trapped in poverty in our inner cities, rusted out factories scattered like tombstones across the landscape of our nation, an education system flush with cash but which leaves our young and beautiful students deprived of all knowledge. (D.Trump’s inaugural address, 2018) [11].

Analar və uşaqlar kasıblıq tələsinə düşür, bizim ölkəmizdə isə zavodların sayı qəbir daşlarının sayına bərabərdir, təhsil pul içində batır, lakin tələbələr üçün əlçatmazdır.

Burada *trapped in poverty* metaforu *çıxılmaz vəziyyət* mənasını verir. Prezident bu metafor vasitəsilə ölkənin iqtisadi vəziyyətini təsvir etdirir: insanın belə bir vəziyyəti həll etmək imkanı yoxdur. *Rusted out factories scattered* konseptual metaforu diqqəti aşağıdakı problemə

yönəldir: bütün ölkədə çox sayda işləməyən təşkilatlar mövcuddur, onların vəziyyəti get-gedə pisləşir və bu səbəbdən insanlara xeyir gətirə bilməz. *Flush with cash* metaforu təhsil obyekt-lərinə aid olunur və onların korrupsiya səbəbindən düzgün maliyyələşdirilmədiyini bildirir. Bundan əlavə, burada amerikalıların təhsil haqqını ödəmək üçün imkansızlığını vurğulayır.

Beləliklə, prezidentlər öz andiçmə nitqlərini metaforlarla zənginləşdirərək onların təsirilə özünəməxsus təhkiyə yaradırlar.

Məqalənin aktuallığı. Vurğulamaq lazımdır ki, metaforu sözün işlədilmə qaydaları mənası kimi bilmirlər, onu məhz başa düşürlər. Bu “pozuntu” nə qədər bariz olarsa, metafor bir o qədər obrazlı və parlaq olar. Məsələyə bu cür yeni yanaşma onun aktuallığını şərtləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Semantik uyğunsuzluq metaforun başa düşülməsini stimullaşdırır, o, metaforun signalı kimi fəaliyyət göstərir. Metaforik köçürülmə ilkin anlamının, tam-lığın ilkin tutulmasının, dərkinin əsasında durur. Məhz bu baxış bucağı altında metaforların siyasi diskurs materialları arasında araşdırılması məqalənin elmi yeniliyini təşkil edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, andiçmə çıxış-larında metaforun başa düşülməsi üçün pragmatik və koqnitiv aspektin böyük əhəmiyyəti var. Burada təqdim edilən materiallar nitqi təsirin araşdırılması ilə bağlı tədqiqatlarda istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Hoffman, R. Some implications of metaphor for philosophy and psychology of science. In: *The ubiquity of metaphor*. – Amsterdam, – 1985. – 628 p.
2. Lakoff, G., Johnson M. *Metaphors we live by* / G.Lakoff, M.Johnson – Chicago. – 1980. – 200 p.
3. Mammadov, A. Diectic representation of person in media discourse / A.Mammadov – Lods Paper in Pragmatics. Berlin: – 2014, Vol 10. – p.246-259.
4. Musolff, Andreas. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. – London: Palgrave, – 2004Steen, G.J. The paradox of metaphor: Why we need a three dimensional model of metaphor, in *Methaphor and Symbol* 23(4), – 2008. – p. 213-241.
5. Semino, E. *Metaphor in Discourse* / E.Semino – Cambridge: Cambridge University Press. – 2008. – 260 p.
6. Steen, G.J. The paradox of metaphor: Why we need a three dimensional model of metaphor, in *Methaphor and Symbol* 23(4), – 2008. – p. 213-241.
7. Weinreich, Uriel. *On Semantics* / Uriel. Weinreich – University of Pennsylvania Press, – 1980. – 116 p.
8. Попова, Е.С. Текст и дискурс. Дифференциации понятий / Попова, Е.С. – Молодой ученый. – 2014, № 6. – с. 641-643.
9. Серль, Д. Метафора “Теория метафоры” / Д.Серль – Москва: Прогресс, – 1990. – с. 308-339.
10. <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/2773818.html>
11. D.Trump’s inaugural address, 2018 <https://www.politico.com/story/2017/01/full-text-donald-trump-inauguration-speech-transcript-233907>

Дж.Х. Расулова

Метафоры в инаугурациях президентов

Азербайджана и США

Резюме

Будучи естественной формой сознания, метафора играет важную роль как когнитивный инструмент в инаугурациях президентов. В тоже время, она является очень важным лингвистическим средством для применения убеждающих и манипулирующих стратегий в инаугурациях президентов. Метафоры обеспечивают взаимосвязь между людьми и языковой картиной мира.

J.X. Rasulova

Metaphors in Azerbaijan and US presidential inaugurals

Summary

Being a natural form of cognition, metaphor plays an essential role as a cognitive tool in presidential inaugurals. At the same time, it is a very important linguistic device which serves as a persuading and manipulating strategy in inaugural addresses of presidents. Metaphors provide mutual relationship between linguistic picture of the universe and individuals.

Redaksiyaya daxil olub: 15.02.2020